

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор Інституту держави і права

імені В.М. Корецького НАН України

академік НАПрН України

Скрипніюк О.С.

«10» 06 2026 р.

ВИСНОВОК

Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

ВИТЯГ

з протоколу № 6 засідання фахового семінару відділу цивільно-правових наук від 9 червня 2026 року

Присутні:

Головуючий на засіданні – завідувач відділу цивільно-правових наук, д.ю.н., с.н.с. Бабаскін А.Ю; провідний науковий співробітник відділу, д.ю.н., с.н.с. Короед С.О.; провідний науковий співробітник відділу, д.ю.н. Тимченко Г.П. (рецензент); в.о. старшого наукового співробітника доктор юридичних наук, д.ю.н., доцент Армаш Н.О., старший науковий співробітник відділу, к.ю.н. Венецька М.В.; старший науковий співробітник відділу, к.ю.н., доц. Трунова Г.А. (рецензент); науковий співробітник відділу, к.ю.н., Молявко О.М.; старший науковий співробітник відділу, к.ю.н., Бошицький Ю.Л., дисертант – Богданова В.В.

Порядок денний:

Обговорення дисертаційного дослідження аспіранта Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» щодо його рекомендації для попереднього розгляду та захисту у разовій спеціалізованій вченій раді. Тема дисертаційного дослідження затверджена протоколом №2 засіданням Вченої ради Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України від 16 лютого 2023 року.

Науковий керівник – Венецька Марина Віталіївна, старший науковий співробітник відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН, кандидат юридичних наук.

Слухали:

Доповідь здобувача ступеня доктора філософії Богданову В.В. по дисертації на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань», що подана на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

Доповідачка обґрунтувала актуальність обраної теми, визначила мету, завдання, методологію та методику, охарактеризувала об'єкт та предмет дослідження, виклала основні наукові положення та висновки, що виносяться на захист та вказала науково-практичну значущість роботи.

Богданова В.В. зазначила, що цивільно-правова відповідальність є одним з фундаментальних інститутів правової системи, яка покликана забезпечити дотримання прав і свобод учасників цивільних правовідносин, забезпечити захист їхніх законних інтересів, а також встановити юридичні механізми для вирішення суперечок і конфліктів. Запровадження карантинних заходів на території України, а надалі введення воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією РФ, поставили сторони договірних відносин у ситуацію, що спричинила стагнацію договірних зв'язків, продемонструвала та актуалізувала питання звільнення від цивільно-правової відповідальності у разі настання непередбачуваних та невідворотних обставин. Внаслідок нечіткої деталізації у договорах непереборних та непередбачуваних ситуацій, контрагенти спіткнулись з проблемою неоднозначного тлумачення умов звільнення від договірної відповідальності.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і логікою дослідження та складається з анотації державною та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що логічно поєднані у п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел.

По завершенню доповіді Богданової В.В. присутніми були поставлені такі **запитання:**

Тимченко Г.П.: Яке практичне застосування Вашої наукової роботи, які зміни до законодавства можуть бути прийняті за висновком з наукового дослідження?

Відповідь: Слід зазначити, що Цивільний кодекс України станом на дату написання означеної наукової роботи, не містить визначення понять «форс-мажор (обставини непереборної сили)». Відсутність уніфікованого визначення у Цивільному кодексі України визначення поняття «форс-мажор (обставини непереборної сили)» призводить не тільки до неоднакової правозастосовної практики, про що свідчить численна судова практика, а й створює своєрідну правову прогалину, яка змушує сторін договірних відносин звертатися до інших джерел права чи доктрини для вірного тлумачення означеної категорії з метою включення її в умови договору. Принагідно варто зауважити, що аналіз проекту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) №14394 від 22.01.2026, дозволяє констатувати, що майбутній нормативно-правовий акт, у разі його прийняття, також не використовуватиме та не послуговуватиметься категоріями «форс-мажор (обставини непереборної сили)».

Тому в розрізі цього питання-автором запропоновано внесення змін до

Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності, зокрема в частині закріплення чіткого нормативного визначення «форс-мажор (обставини непереборної сили)», його узгодження з іншими нормативно-правовими актами; встановлення обов'язку для сторін договірних відносин щодо повідомлення про настання обставин непереборної сили та строку такого повідомлення; обґрунтовано доцільність запровадження альтернативних способів виконання зобов'язання у разі настання форс-мажорних обставин, регламентації наслідків тривалого існування обставин непереборної сили шляхом внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України у вигляді закріплення низки, запропонованих автором норм.

Важливим для подальшого розвитку законодавства у сфері звільнення від відповідальності є також впровадження на законодавчому рівні та застосування у практичному аспекті концепції «розумних зусиль» та можливості альтернативного виконання зобов'язань, що дозволить уніфікувати правозастосування та ліквідувати прогалину, яка змушує сторони звертатися до інших джерел права, уніфікувати правозастосування та ліквідувати прогалину, що змушує сторони звертатися до інших джерел права, зменшити кількість судових спорів через чіткі правила повідомлення та підтвердження настання форс-мажору, надавши сторонам договірних відносин інструменти мінімізації наслідків настання обставин непереборної сили.

Бабаскін А.Ю.: У чому полягає концептуальний та методологічний зв'язок дисертаційного дослідження з пріоритетними напрямками наукових розвідок Відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України?

Відповідь: Дисертаційне дослідження на тему «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» органічно кореспондує із напрямками наукових розвідок Відділу цивільно-правових наук Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, оскільки воно: по-перше, розкриває теоретичні проблеми зобов'язальних відносин у цивільному праві та уточнює межі цивільно-правової відповідальності; по-друге, пропонує шляхи удосконалення правового регулювання договірних відносин, зокрема у сфері форс-мажорних застережень і забезпечувальних механізмів; по-третє, охоплює процесуальний аспект доказування та повідомлення про обставини, що унеможливають виконання зобов'язань, тим самим інтегруючись у дослідження теоретичних і практичних проблем цивільних процесуальних відносин.

Трунова Г.А.: Значний акцент у Вашому дослідженні зроблено на аналізі зарубіжної правозастосовної практики щодо звільнення від цивільно-правової відповідальності внаслідок настання обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин). Деталізуйте ключові ознаки обставин непереборної сили у зарубіжному доктринальному та правозастосовному тлумаченні?

Відповідь: До основних характеристик форс-мажорних обставин як підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань у розрізі міжнародної практики варто віднести: 1) непередбачуваність: подія повинна бути несподіваною та незапланованою; 2) нездоланність: обставини повинні бути настільки серйозними, що їх неможливо уникнути або подолати; 3) вплив на виконання договору: подія повинна безпосередньо впливати на здатність сторін виконати свої договірні зобов'язання; 4) тимчасовий або постійний характер: форс-мажор може мати як тимчасовий, так і постійний характер (у разі тимчасової непереборної сили виконання договору може бути призупинене на певний час, поки обставини не зміняться; у випадку якщо обставини тривають протягом тривалого часу, договір може бути розірваний у судовому та позасудовому порядку).

Після відповідей на запитання було озвучено висновок наукового керівника – **кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника – Венецької М.В.**

У висновку зазначено, що робота є має як теоретичну, так і практичну цінність. У роботі представлена низка розробок щодо теоретичних та методичних підходів до питань регулювання звільнення від договірної відповідальності.

Проведене дослідження спрямоване на подальший розвиток теоретичних засад, розроблення методичного забезпечення та практичних рекомендацій щодо підстав звільнення від договірної відповідальності.

Досліджено існуючий стан проблеми тлумачення та правозастосування положень цивільного законодавства України, що регулюють звільнення від цивільно-правової відповідальності. Дисертаційна робота Богданової В.В. «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» містить результати з різним ступенем наукової новизни.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи визначається тим, що сформовано пропозиції впровадження змін до Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності, зокрема в частині закріплення чіткого нормативного визначення «форс-мажор (обставини непереборної сили)», його узгодження з іншими нормативно-правовими актами; встановлення обов'язку для сторін договірних відносин щодо повідомлення про настання обставин непереборної сили та строку такого повідомлення; обґрунтовано доцільність запровадження альтернативних способів виконання зобов'язання у разі настання форс-мажорних обставин, регламентації наслідків тривалого існування обставин непереборної сили шляхом закріплення у Цивільному кодексі України низки норм.

Внесено пропозиції щодо імплементації в українське законодавство зарубіжного досвіду щодо концепції «розумних зусиль» як превентивного стандарту поведінки для сторін договірних відносин, який спрямований на збереження виконання зобов'язання та альтернативного виконання зобов'язань як невід'ємних елементів правозастосування у сфері форс-мажорних обставин через доповнення Цивільного кодексу України положеннями, запропонованими здобувачем та шляхом їхнього нормативного закріплення безпосередньо у форс-мажорних застереженнях договорів.

Дістало подальшого розвитку, зокрема авторське визначення цивільно-правової відповідальності: «цивільно-правова відповідальність – це передбачений нормами цивільного права правовий тягар майнового характеру, який покладається на правопорушника у випадку порушення ним як договірних, так і позадоговірних цивільних обов'язків, має на меті компенсацію завданої шкоди, відновлення порушеного права, запобігання повторним порушенням, реалізація якого відбувається шляхом застосування заходів, визначених законом або договором».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення, висновки і рекомендації можуть бути використанні у: – науково-дослідній сфері: для подальшого вивчення інституту звільнення від договірної відповідальності, його правової природи, та підстав для звільнення, формування пропозиції та способів гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами у цій царині; – правотворчій діяльності: модернізації та удосконалення цивільного законодавства, усунення прогалин у регулюванні наслідків настання обставин непереборної сили, уточнення дефініцій «обставини непереборної сили» та «форс-мажор»; – сфері правозастосування: для удосконалення судової практики з розгляду спорів, пов'язаних зі звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань; – системі освіти та підготовки фахівців: при розробці та підготовці підручників, навчальних матеріалів, посібників, матеріалів лекцій дисципліни «Цивільне право України»; – прикладній юридичній діяльності: результати дослідження можуть бути застосовані правниками при розробці та узгодженні договорів із контрагентами, (включення до них положень про порядок повідомлення про настання обставин непереборної сили, визначення їх правових наслідків та можливості зміни чи розірвання договору); використання при веденні судових спорів, пов'язаних із невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань унаслідок дії форс-мажорних обставин, для аргументації правової позиції сторін, оцінки доказів та прогнозування результатів судового розгляду тощо.

Усі положення наукової новизни та основні результати дослідження Богданової В.В. опубліковані в 11 наукових працях, а саме: 8 статей в наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 3 тез доповідей та матеріалів конференцій.

Усі результати дослідження, що виносяться на захист, отримані особисто здобувачем, є його власним здобутком. Ідеї та елементи наукових праць інших науковців, цитати супроводжуються належними посиланнями на авторів та джерела інформації. Особистий внесок здобувача у роботи, опубліковані у співавторстві, наведено у списку опублікованих робіт за темою дисертації.

При роботі над дисертацією Богданова В.В. виявила високу працездатність, загальну ерудицію та наполегливість в опануванні нових навчальних дисциплін. На відмінно склала заліки і іспити з передбачених програмою навчальних дисциплін та успішно завершила асистентську практику.

Все це засвідчує набуття Богдановою В.В. нових знань, умінь, навичок та компетентностей, які допомогли їй на високому рівні виконати наукове дослідження. Цьому також сприяв досвід роботи дисертанта у якості помічника судді та адвоката у адвокатському бюро.

Потрібно відмітити, що результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у науково-дослідній, правотворчій сфері, навчальному процесі при викладанні цілого ряду курсів та спецкурсів та прикладній юридичній діяльності.

Основні результати дисертаційного дослідження достатньо повно висвітлені у статтях дисертанта, опублікованих у наукових виданнях, визнаних фаховими з юридичних наук, що включені до міжнародних наукометричних баз. Спостерігається процес наукового пошуку та формулювання висновків, висвітлених у дисертаційному дослідженні. Висновки і пропозиції також були апробовані на кількох науково-практичних міжнародних та всеукраїнських конференціях.

З урахуванням усього зазначеного вище вважаю, що дисертаційна робота «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань», виконана Богдановою Валерією Володимирівною для здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» відповідає всім формальним вимогам, які ставляться до дисертаційної роботи а її авторка – Богданова Валерія Володимирівна – гідна присудження їй ступеня доктора філософії.

Богдановою В.В. дотримано правил академічної доброчесності. Індивідуальний план наукової роботи та індивідуальний навчальний план аспірантом виконано в повному обсязі.

Після цього слово було надано **рецензентам** наукової праці:

Доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Тимченко Г.П. відзначив, що проблематика підстав звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань, до якої звернулася Богданова Валерія Володимирівна є надзвичайно актуальною, зважаючи на наявність у національному законодавстві суттєвої прогалини щодо належного нормативного закріплення інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності. Основна цінність висновків дисертації полягає у всебічному аналізі правових механізмів інституту звільнення від відповідальності, що включає розробку нових підходів до формування єдиних доктринальних критеріїв та практичних підходів щодо визначення й застосування підстав звільнення від договірної відповідальності, а також у пропозиціях щодо удосконалення чинного законодавства України. Інститут звільнення від відповідальності у випадку настання непереборних та невідворотних обставин слугує ключовим правовим механізмом, що дозволяє уникнути покладання

майнового тягара на сторону, яка об'єктивно не мала можливості належно виконати свої договірні зобов'язання.

З огляду на зазначене слід повністю погодитись з думкою автора дисертації, що дослідження означеної категорії має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки зумовлене потребами сучасного цивільного обороту, спрямоване на виявлення і констатацію недоліків і прогалин у цій царині.

Викладені у дисертації пропозиції щодо удосконалення законодавства та рекомендації є обґрунтованими і можуть значно покращити вітчизняний інститут звільнення від відповідальності. Запровадження карантинних заходів на території України, а надалі введення воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією РФ створили потребу чіткої деталізації у законодавстві та на договірному рівні непереборних та непередбачуваних ситуацій, а також однозначного тлумачення підстав звільнення від відповідальності.

Законодавче закріплення чіткого визначення форс-мажорних обставин у Цивільному кодексі України, встановлення їх примірного переліку та порядку доказування, обов'язку письмового повідомлення контрагента про їх настання, а також впровадження концепції «розумних зусиль» і можливості альтернативного виконання зобов'язань є необхідним для усунення існуючої прогалини у правовому регулюванні. Наведені законодавчі впровадження мають забезпечити стабільність договірних відносин, правову визначеність та передбачуваність для сторін, формуючи чіткі правила щодо настання та підтвердження форс-мажорних обставин і створюючи надійний інструментарій для належного виконання та коректного врегулювання договірних зобов'язань. Зазначені вище аргументи зумовлюють доцільність ґрунтовного наукового переосмислення підстав звільнення від договірної відповідальності, які визначають межі застосування цивільно-правових санкцій до сторін договору.

Відповідно до теми дисертаційної роботи автором чітко визначено об'єкт дослідження – «цивільні правовідносини, в межах яких застосовується інститут звільнення від договірної відповідальності», в межах якого сформульовано предмет, що відповідає тематиці роботи та викладено автором як: «підстави звільнення від договірної відповідальності».

Враховуючи багатоаспектність предмету дослідження, дисертантом окреслено коло завдань дослідження, які закладено в основу подальшої структуризації роботи. Слід позитивно відзначити логічну послідовність поставлених автором завдань, що забезпечили повноту та цілісність наукового дослідження, а саме:

- розглянуто доктринальні підходи до визначення цивільно-правової відповідальності, окреслити ознаки вказаного правового інституту, встановити місце у системі цивільного права України;
- виокремлено основні види цивільно-правової відповідальності, їх розбіжності та особливості;
- досліджено зміст та функціональне призначення умов цивільно-правової відповідальності, виявити їх зв'язок, особливості та проблематику доказування;
- розкрито правову природу та концептуальне значення інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасній доктрині;

- розмежовано підстави звільнення від відповідальності із суміжними інститутами (форс-мажор, неможливість виконання, випадок, вина кредитора тощо);
- досліджено особливості «форс-мажору» як ключової підстави звільнення від договірної відповідальності, встановлено законодавчі вимоги щодо підтвердження настання форс-мажорних обставин та їх вплив на виконання договірних зобов'язань, проаналізовано релевантну судову практику та виявлено типові помилки у їх застосуванні та проблематику доказування настання вказаних обставин, встановлено правове значення воєнного стану в Україні у контексті звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань;
- виявлено місце форс-мажорних обставин як підстави звільнення від юридичної відповідальності у публічно-правових відносинах;
- окреслено особливості інституту звільнення від відповідальності та регламентації форс-мажору в іноземній правозастосовній практиці;
- сформовано пропозиції внесення змін до Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності;
- сформульовано рекомендації щодо вдосконалення договірних механізмів у частині регламентації підстав звільнення від договірної відповідальності та практики їх застосування.

Належне виконання вказаних завдань забезпечило досягнення мети дослідження - комплексне, всебічне дослідження теоретичних і практичних проблем інституту звільнення від договірної відповідальності, відмежування правових категорій «випадку», «обставин непереборної сили», «форс-мажор» (у тому числі в умовах воєнного стану) як підстав звільнення від договірної відповідальності, усунення колізій щодо ототожнення понять «обставини непереборної сили» та «форс-мажор» для формулювання пропозицій щодо удосконалення договірних механізмів у цій сфері.

Належний ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дослідження Богданової В.В. ґрунтується на успішному використанні дисертантом методологічного інструментарію юридичної науки. Заслуговує на підтримку не лише визначена автором методологія дослідження, яка складається з широкого кола філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних методів і підходів наукового пізнання правових явищ та процесів, які в результаті допомогли повно та об'єктивно дослідити питання підстав звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які структуровано у п'ятнадцять підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

Виходячи зі змісту дисертації, можна зазначити, що дисертантом опрацьовано широке коло дисертаційних і монографічних робіт із зазначеного питання як українських, так і іноземних правознавців; проаналізовано міжнародні документи, норми чинного законодавства України, релевантну вітчизняну та зарубіжну судову практику; використано матеріал енциклопедичних та навчальних джерел; опрацьовано широкий спектр матеріалів, які розміщені на ресурсах офіційних електронних видань. Все це дає

можливість зробити висновок, що з теоретичної та практичної точок зору тема дисертаційного дослідження розроблена ґрунтовно.

Наукова новизна одержаних результатів (наукових положень, теоретичних узагальнень, висновків та пропозицій) впливає з актуальності теми дослідження. В цілому ж наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що у ній сформовано пропозиції внесення змін до Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності, зокрема в частині закріплення чіткого нормативного визначення «форс-мажор (обставини непереборної сили)», його узгодження з іншими нормативно-правовими актами; встановлення обов'язку для сторін договірних відносин щодо повідомлення про настання обставин непереборної сили та строку такого повідомлення; обґрунтовано доцільність запровадження альтернативних способів виконання зобов'язання у разі настання форс-мажорних обставин, регламентації наслідків тривалого існування обставин непереборної сили шляхом закріплення у Цивільному кодексі України низки запропонованих автором норм.

Дисертація оперує авторським визначенням цивільно-правової відповідальності: «цивільно-правова відповідальність – це передбачений нормами цивільного права правовий тягар майнового характеру, який покладається на правопорушника у випадку порушення ним як договірних, так і позадоговірних цивільних обов'язків, має на меті компенсацію завданої шкоди, відновлення порушеного права, запобігання повторним порушенням, реалізація якого відбувається шляхом застосування заходів, визначених законом або договором». Внаслідок ґрунтовного аналізу релевантної судової практики, автором доведено, що введення воєнного стану в Україні автоматично не може слугувати самостійною підставою для звільнення сторін від відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, позаяк потребує доведення впливу обставин непереборної сили на можливість виконання конкретного зобов'язання.

Автором запропоновано власне визначення поняття «перешкоди» як стану неможливості реалізації зобов'язання, що виникає внаслідок обставин, незалежних від волі сторін та унеможлиблює його виконання будь-яким способом. Крім того, здійснено класифікацію ступенів неможливості виконання зобов'язання, яка охоплює: абсолютну (остаточну) – коли виконання є остаточно неможливим; тимчасову – коли виконання ускладнене протягом певного періоду, але можливе після усунення перешкоди; об'єктивну – зумовлену зовнішніми обставинами, що не залежать від сторін; та суб'єктивну – пов'язану з індивідуальними властивостями сторони, яка не може виконати зобов'язання, але допускає виконання іншою особою. Запропоновано закріпити відповідну норму у Цивільному кодексі України.

Вперше запропоновано імплементувати в українське законодавство зарубіжний досвід щодо концепції «розумних зусиль» як превентивного стандарту поведінки для сторін договірних відносин, який спрямований на збереження виконання зобов'язання та альтернативного виконання зобов'язань як невід'ємних елементів правозастосування у сфері форс-мажорних обставин шляхом їхнього нормативного закріплення безпосередньо у форс-мажорних

застереженнях договорів та через доповнення Цивільного кодексу України положеннями, сформульованими здобувачем.

Проведене дослідження дозволило обґрунтувати і сформулювати ряд нових наукових положень та практичних рекомендацій, спрямованих на конкретні зміни до чинного законодавства та правозастосовчої практики в Україні, задля належної регламентації інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності.

Положення наукової новизни отриманих результатів автором справедливо структуровано на ті, що отримані вперше, ті, що удосконалено, і ті, що дістали подальшого розвитку. Найбільш важливе значення з теоретичної та практичної точок зору мають положення наукової новизни, що стосуються:

1. пропозицій внесення законодавчих змін до Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності, зокрема в частині закріплення чіткого нормативного визначення «форс-мажор (обставини непереборної сили)», його узгодження з іншими нормативно-правовими актами; встановлення обов'язку для сторін договірних відносин щодо повідомлення про настання обставин непереборної сили та строку такого повідомлення; обґрунтовано доцільність запровадження альтернативних способів виконання зобов'язання у разі настання форс-мажорних обставин, регламентації наслідків тривалого існування обставин непереборної сили шляхом внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України у вигляді закріплення норм, визначених автором у Додатку Б.
2. доведення, що введення воєнного стану в Україні автоматично не може слугувати самотійною підставою для звільнення сторін від відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, позаяк потребує доведення впливу обставин непереборної сили на можливість виконання конкретного зобов'язання;
3. розробки авторське визначення поняття «перешкоди», надано їх класифікацію, та запропоновано внесення відповідних норм до Цивільного кодексу України, відображених у Додатку Б.
4. пропозиції диференціації ступенів неможливості виконання зобов'язання на: абсолютну (остаточну) – коли виконання є неможливим остаточно та безповоротно; тимчасову – коли виконання є неможливим протягом певного періоду, але може бути здійснене після усунення перешкоди; об'єктивну – коли неможливість зумовлена зовнішніми обставинами, що не залежать від сторін; суб'єктивну – коли неможливість виникає з особистих чи індивідуальних властивостей сторони, але не виключає можливості виконання іншою особою.
5. імплементації в українське законодавство зарубіжного досвіду щодо концепції «розумних зусиль» як превентивного стандарту поведінки для сторін договірних відносин, який спрямований на збереження виконання зобов'язання та альтернативного виконання зобов'язань як невід'ємних елементів правозастосування у царині форс-мажорних обставин шляхом їхнього нормативного закріплення безпосередньо у форс-мажорних застереженнях договорів та через доповнення Цивільного кодексу України положеннями, запропонованими у Додатку Б;

6. доцільності для сторін договірних відносин регламентувати наслідки настання обставин непереборної сили шляхом унормування та закріплення форс-мажорних застережень.

Зміст положень, що віднесені автором до положень наукової новизни одержаних результатів, свідчить про авторський підхід до вивчення проблематики категорії звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань.

Окремо слід зупинитись і на змісті дисертаційної роботи. Автором послідовно та обґрунтовано викладено зміст анотацій, у вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, характеризується методологічна і науково-теоретична основа роботи, наукова новизна отриманих результатів, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

У розділі 1 «Цивільно-правова відповідальність» автором ґрунтовно проаналізовано цивільно-правову відповідальність як правове явище та з'ясовано ключові характеристики означеної категорії, досліджені концептуальні підходи щодо визначення вказаного поняття. Слід позитивно відзначити пропозицію автора щодо авторського бачення дефініції «цивільно-правової відповідальності».

Всебічно досліджені умови настання цивільно-правової відповідальності, проаналізовано: наявність протиправної поведінки як передумови відповідальності; завдання шкоди майновим чи немайновим інтересам іншої сторони; причинний зв'язок між діянням та наслідками; а також вина у формі умислу чи необережності як визначальний елемент складу цивільного правопорушення.

Досліджено правові проблеми та проаналізовано підходи, що існують у доктрині цивільного права щодо визначення умов настання цивільно-правової відповідальності. Визначено та класифіковано основні види цивільно-правової відповідальності, виокремлено основні характеристики, здійснено порівняльний аналіз договірної та позадоговірної відповідальності.

Розділ 2 «Звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань (національний аспект)» присвячено дослідженню загальних засад звільнення від цивільно-правової відповідальності, генезі, підстав та розвитку вказаного інституту. Цей розділ містить аналіз категорії «випадку» у цивільному праві розглядається як самостійна підстава звільнення від відповідальності.

Докладно проаналізовано обставини непереборної сили (форс-мажор) у цивільному праві як виняткової підстави звільнення від відповідальності, та розкрито їх сутність, співвіднесено поняття «форс-мажор» та «обставини непереборної сили». На основі даного дослідження констатовано змістовну тотожність дефініцій «форс-мажор» і «обставини непереборної сили» подібність яких зумовлена особливістю перекладу з іноземної мови.

Співвіднесено категорії «неможливість виконання зобов'язання» та «форс-мажорні обставини», виокремлено їх ключові ознаки та встановлено, що їх слід розглядати у взаємозв'язку як категорії «причини та наслідку». Автор виснує про те, що форс-мажор є причиною, яка не залежить від волі сторін, а

неможливість виконання зобов'язання, у свою чергу, наслідком, що визначає подальшу долю договірних правовідносин

Особливу увагу приділено узагальненню підходів вітчизняної судової практики щодо оцінки форс-мажорних обставин, змістовно яка полягає у необхідності комплексного аналізу доказів, який охоплює умови конкретного договору, тривалість та характер впливу непереборної сили на можливість виконання зобов'язань. Здобувачем узагальнено також позицію касаційних судів, які наголошують, що введення воєнного стану не може автоматично звільняти від договірної відповідальності без доведення індивідуалізованого впливу таких обставин на виконання конкретних зобов'язань.

У вказаному розділі автором проведено диференціацію між істотною зміною обставин та форс-мажорними обставинами, чітко окреслено функціональне співвідношення цих правових категорій у цивільному праві.

Розділ 3 «Гармонізація законодавства України із зарубіжним законодавством» присвячено дослідженню та оцінці зарубіжного досвіду правового регулювання звільнення від договірної відповідальності: підходи країн континентальної Європи (Франція, Німеччина, Італія) та аналізу міжнародного законодавства, уніфікаційних актів (Принципи УНІДРУА, PECL, DCFR). Значний акцент дослідження зроблена на аналізі судової практики, зокрема міжнародної. Досліджуються договірні застережень в країнах загального (англосаксонського) права як регулятора відносин сторін у кризових ситуаціях.

Автором встановлено, що до основних проблем правозастосування інституту звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань в Україні слід віднести: 1) недостатню деталізацію та нечіткість форс-мажорних застережень у договорах, що спричинило різне тлумачення контрагентами поняття «обставин непереборної сили», момент їх настання строки повідомлення та вимоги до доказів; 2) відсутність або розмитість процедур і строків повідомлення: не регламентовано сторонами обов'язок, форму чи строки повідомлення контрагента про настання форс-мажорних обставин; не описано наслідки несповіщення або сповіщення із затримкою: не передбачене позбавлення права посилання на форс-мажор через несвоєчасне повідомлення; відсутність порядку та переліку доказів: недостатня конкретизація механізмів продовження строку виконання, призупинення, розірвання чи альтернативного виконання у разі затяжної/безстрокової дії форс-мажору; 3) процедурні дефекти: своєчасність повідомлення, підтвердження фактів повідомлення, фіксація фактів; 4) відсутність або нечіткість наслідків для сторін (відстрочка, розірвання та автоматичне припинення зобов'язань).

Заслуговує на увагу авторська спроба сформулювати практичні рекомендації для вдосконалення договірної практики в Україні та рекомендації щодо гармонізації українського законодавства у сфері звільнення від договірної відповідальності із зарубіжними стандартами.

У висновках за результатами проведеного дослідження автором викладено найбільш важливі науково-теоретичні положення, які дійсно відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що викладені в дисертації положення, узагальнення та висновки можна використати у: науково-дослідній сфері: для подальшого вивчення інституту звільнення від договірної відповідальності, його правової природи, та підстав для звільнення, формування пропозиції та способів гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами у цій царині; правотворчій діяльності: модернізації та удосконалення цивільного законодавства, усунення прогалин у регулюванні наслідків настання обставин непереборної сили, уточнення дефініцій «обставини непереборної сили» та «форс-мажор»; сфері правозастосування: для удосконалення судової практики з розгляду спорів, пов'язаних зі звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань; системі освіти та підготовки фахівців: при розробці та підготовці підручників, навчальних матеріалів, посібників, матеріалів лекцій дисципліни «Цивільне право України»; прикладній юридичній діяльності: результати дослідження можуть бути застосовані правниками при розробці та узгодженні договорів із контрагентами, (включення до них положень про порядок повідомлення про настання обставин непереборної сили, визначення їх правових наслідків та можливості зміни чи розірвання договору); використання при веденні судових спорів, пов'язаних із невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань унаслідок дії форс-мажорних обставин, для аргументації правової позиції сторін, оцінки доказів та прогнозування результатів судового розгляду.

Однак при підготовці дисертанта до захисту дисертації варто звернути увагу на деякі питання, відповіді на які зможуть посилити його наукову позицію.

1. Авторське бачення дефініції цивільно-правової відповідальності становить основу для подальшого доктринального осмислення та поглибленого наукового аналізу.

2. Запропоновані здобувачем зміни до законодавства України в частині підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності та законодавчого закріплення обов'язку сторін визначати механізм своїх дій у випадку настання форс-мажорних обставин варто переорієнтувати у площину розширення автономії волі сторін, забезпечивши можливість гнучкого договірного врегулювання без імперативного нав'язування відповідних обов'язків; перелік видів форс-мажорних обставин доцільно залишити невичерпним (відкритим), що дозволяє охопити ширший спектр непередбачуваних подій та забезпечити адаптивність договірного регулювання.

3. Глибшого дослідження потребує зарубіжний досвід щодо вивчення концепцій «розумних зусиль» та «альтернативного виконання зобов'язань», адже їх аналіз дозволяє окреслити перспективи гармонізації українського законодавства та виробити узгоджені доктринальні підходи.

Однак, попри зазначені зауваження, можливо констатувати, що в цілому вони не применшують позитивного значення дисертації. Підтвердженням обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій дослідження є наукові публікації автора. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у відповідних наукових публікаціях автора у фахових

виданнях України, збірниках матеріалів науково-теоретичних та науково-практичних конференцій.

Ці публікації за змістом відповідають темі дисертаційного дослідження, доводять повноту опублікування отриманих результатів та наявність їхньої достатньої кількості. Опубліковані праці автора присвячені різним аспектам досліджуваної проблеми і не дублюють одна одну. Дисертація має високий теоретичний рівень і практичне значення, а її зміст може бути покладено в основу майбутньої монографічної роботи дисертанта.

Аналіз змісту дисертації дозволив встановити відсутність текстових запозичень без посилання на джерело (плагіату).

Вважаємо, що дисертаційне дослідження Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 р. № 44.

Дисертація Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» може бути рекомендована до захисту на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент Трунова Г.А. підкреслила, що питання звільнення від цивільно-правової відповідальності, а саме звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань, які розглядає Богданова Валерія Володимирівна, є вкрай актуальними через введення воєнного стану на теренах нашої держави. На сьогоднішній день ми стикаємося з правовою невизначеністю у сфері звільнення від договірної відповідальності, оскільки нормативно-правове регулювання питань, пов'язаних зі звільнення від цивільно-правової відповідальності залишається недосконалим.

Однак найсуттєвішою проблемою в досліджуваній сфері є не лише фрагментарність нормативного регулювання та неоднорідність судової практики в Україні, а й недостатній рівень договірної культури серед суб'єктів господарювання та обмежена правова обізнаність щодо механізмів звільнення від відповідальності. Це ускладнює ефективне застосування інституту форс-мажору та породжує численні спори щодо моменту настання обставин непереборної сили, строків і форми повідомлення контрагента, а також допустимих доказів і правових наслідків несвоечасного сповіщення.

Питання відмежування форс-мажору як підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності від неможливості виконання зобов'язання та істотної зміни обставин залишається предметом дискусій, що зумовлює правову невизначеність у вирішенні договірних конфліктів. Водночас порівняльний аналіз зарубіжних підходів (континентальна Європа, англосаксонська практика) та уніфікаційних актів (Принципи УНІДРУА, PECL, DCFR) свідчить про наявність ефективних інструментів, адаптація яких до національного

законодавства могла б підвищити правову визначеність і зменшити ризики для сторін.

Викладені у дисертації пропозиції щодо удосконалення законодавства та запровадження нових правових механізмів є обґрунтованими і можуть значно покращити захист прав учасників договірних відносин, їх реалізація сприятиме підвищенню правової передбачуваності договірних відносин і зміцненню конкурентоспроможності національної економіки в умовах міжнародної інтеграції. З огляду на глобалізацію і поширення міжнародної торгівлі та співпраці існує постійна потреба у стандартизації правових норм, зокрема у сфері звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань.

Дисертаційна робота Богданової В.В. на тему «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» характеризується продуманою дослідницькою стратегією та логікою розв'язання проблем, що підлягають науковому аналізу.

Змісту дисертації притаманна методична і концептуальна цілісність, гармонійність наукового викладу, в цілому позбавленого однобічних чи категоричних висновків. Автор показав себе вдумливим, принциповим, уважним до деталей науковцем. Наукові положення, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, мають достатній ступінь обґрунтованості, що засвідчує опрацювання дисертантом в повній мірі відповідного емпіричного матеріалу, наукових праць вчених, нормативно-правових актів України, судових рішень.

Ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження дає підстави для висновку, що текст дисертації в повному обсязі відповідає меті дослідження, а поставлені завдання успішно виконані.

Зокрема, автор ставив перед собою такі завдання:

1. розглянути доктринальні підходи до визначення цивільно-правової відповідальності, окреслити ознаки вказаного правового інституту, встановити місце у системі цивільного права України;
2. виокремити основні види цивільно-правової відповідальності, їх розбіжності та особливості;
3. дослідити зміст та функціональне призначення умов цивільно-правової відповідальності, виявити їх зв'язок, особливості та проблематику доказування;
4. розкрити правову природу та концептуальне значення інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасній доктрині;
5. розмежувати підстави звільнення від відповідальності із суміжними інститутами (форс-мажор, неможливість виконання, випадок, вина кредитора тощо);
6. дослідити особливості «форс-мажору» як ключової підстави звільнення від договірної відповідальності, встановити законодавчі вимоги щодо підтвердження настання форс-мажорних обставин та їх вплив на виконання договірних зобов'язань, проаналізувати релевантну судову практику та виявити типові помилки у їх застосуванні та проблематику доказування настання вказаних обставин, встановити правове значення воєнного стану в Україні у контексті звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань;

7. виявити місце форс-мажорних обставин як підстави звільнення від юридичної відповідальності у публічно-правових відносинах;
8. окреслити особливості інституту звільнення від відповідальності та регламентації форс-мажору в іноземній правозастосовній практиці;
9. сформулювати пропозиції внесення змін до Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності;
10. сформулювати рекомендації щодо вдосконалення договірних механізмів у частині регламентації підстав звільнення від договірної відповідальності та практики їх застосування.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що викладені в дисертації положення, узагальнення та висновки можна використати у: – науково-дослідній сфері: для подальшого вивчення інституту звільнення від договірної відповідальності, його правової природи, та підстав для звільнення, формування пропозиції та способів гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами у цій царині; – правотворчій діяльності: модернізації та удосконалення цивільного законодавства, усунення прогалин у регулюванні наслідків настання обставин непереборної сили, уточнення дефініцій «обставини непереборної сили» та «форс-мажор»; – сфері правозастосування: для удосконалення судової практики з розгляду спорів, пов'язаних зі звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань; – системі освіти та підготовки фахівців: при розробці та підготовці підручників, навчальних матеріалів, посібників, матеріалів лекцій дисципліни «Цивільне право України»; – прикладній юридичній діяльності: результати дослідження можуть бути застосовані правниками при розробці та узгодженні договорів із контрагентами, (включення до них положень про порядок повідомлення про настання обставин непереборної сили, визначення їх правових наслідків та можливості зміни чи розірвання договору); використання при веденні судових спорів, пов'язаних із невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань унаслідок дії форс-мажорних обставин, для аргументації правової позиції сторін, оцінки доказів та прогнозування результатів судового розгляду тощо.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які структуровано у п'ятнадцять підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

Дисертація є самостійною науковою працею, містить отримані особисто автором нові результати в галузі науки цивільного права, які спрямовані на вирішення проблем інституту звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Усі сформульовані положення та висновки є результатами особистих досліджень автора.

Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження викладено у восьми наукових фахових статтях, що входять до переліку наукових фахових видань України, та трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

У розділі 1 «Цивільно-правова відповідальність» автором здійснено всебічне теоретичне дослідження інституту цивільно-правової відповідальності,

здобувач систематизував її сутність, виокремив характерні ознаки та критично проаналізував існуючі концептуальні підходи до визначення цієї категорії, запропонувавши власну дефініцію, що логічно випливає з проведеного аналізу. У роботі детально розглянуто умови настання відповідальності та встановлено роль протиправної поведінки як передумови, досліджено питання заподіяння шкоди майновим і немайновим інтересам, обґрунтовано значення причинного зв'язку між діями і наслідками та підкреслено вина (умисел або необережність) як ключовий елемент складу цивільного правопорушення. Здобувач також проаналізував доктринальні підходи до проблеми настання відповідальності, здійснив класифікацію її видів і провів порівняльний аналіз договірної та позадоговірної відповідальності, виявивши їхні спільні риси та відмінності. Загалом означений розділ вирізняється логічною структурою, глибоким теоретичним опрацюванням і практично значущими висновками.

У розділі 2 «Звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань (національний аспект)» автором здійснено всебічне дослідження загальних засад інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності, простежено його генезу, виявлено підстави та напрями розвитку. Окрему увагу приділено аналізу категорії «випадку» як самостійної підстави звільнення від відповідальності; детально розглянуто природу та правову сутність обставин непереборної сили (форс-мажору), зіставлено поняття «форс-мажор» і «обставини непереборної сили» та обґрунтовано їх змістову тотожність, що зумовлена особливостями перекладу з іноземних мов. Проведено співвіднесення категорій «неможливість виконання зобов'язання» та «форс-мажорні обставини», виокремлено їх ключові ознаки та аргументовано розгляд цих категорій у взаємозв'язку як «причини» і «наслідку» відповідно: форс-мажор виступає незалежною від волі сторін причиною, тоді як неможливість виконання є її правовим наслідком, що визначає подальшу долю договірних відносин. Значну увагу приділено узагальненню практики вітчизняних судів щодо оцінки форс-мажорних обставин, де підкреслено необхідність комплексного доказового аналізу з урахуванням умов конкретного договору, тривалості та характеру впливу непереборної сили; узагальнено також позиції касаційних інстанцій, які вказують на те, що введення воєнного стану саме по собі не звільняє від відповідальності без індивідуалізованого доведення впливу таких обставин на виконання конкретних зобов'язань. Також автор чітко диференціював інститут форс-мажору та інститут істотної зміни обставин, окресливши їх функціональне співвідношення в системі цивільного права.

У розділі 3 «Гармонізація законодавства України із зарубіжним законодавством» здійснено комплексне дослідження зарубіжних моделей правового регулювання звільнення від договірної відповідальності. Автор проаналізував підходи країн континентальної Європи (Франція, Німеччина, Італія), дослідив положення європейських нормативних актів та уніфікаційних проектів (Принципи УНІДРУА, PECL, DCFR) і приділив значну увагу судовій практиці, зокрема міжнародним прецедентам. Окремо розглянуто інструменти англосаксонської правової системи – договірні застереження, що регулюють поведінку сторін у кризових ситуаціях, та їх роль у забезпеченні правової визначеності.

Здобувачем виокремлено ключові проблеми застосування інституту звільнення від відповідальності в Україні: недостатню деталізацію та неоднозначність формулювань форс-мажорних застережень у договорах, що породжує різне тлумачення поняття «обставин непереборної сили», моменту їх настання, строків повідомлення та вимог до доказової бази; відсутність чітко регламентованих процедур і строків повідомлення контрагента, а також правових наслідків несвоєчасного або відсутнього повідомлення; брак визначеності щодо порядку і переліку допустимих доказів та механізмів продовження строків, призупинення, розірвання або альтернативного виконання за умов тривалого форс-мажору; наявність процесуальних недоліків у фіксації та підтвердженні фактів; а також нечіткість правових наслідків для сторін (відстрочка, розірвання, автоматичне припинення зобов'язань). Важливою є авторська ініціатива щодо розробки практичних рекомендацій для вдосконалення договірної практики в Україні та пропозицій з гармонізації національного регулювання з міжнародними стандартами.

У висновках за результатами проведеного дослідження автором викладено найбільш важливі науково-теоретичні положення, які дійсно відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Однак при підготовці дисертанта до захисту дисертації варто звернути увагу на деякі питання, відповіді на які зможуть посилити його наукову позицію.

1. Потребує деталізації співвідношення категорій «неможливість виконання зобов'язань» та «форс-мажор» із чітким окресленням того, що саме виступає причиною, а що – наслідком, з метою уникнення термінологічної плутанини та забезпечення доктринальної узгодженості аналізу.

2. На увагу заслуговує уточнення практично-законодавчих рекомендацій щодо регламентації форс-мажору та процедур доказування. Пропозиції з конкретизації форс-мажорних застережень і процедур повідомлення мають практичну цінність, але потребують деталізації з точки зору механізмів імплементації: зразків застережень, чітких процедур фіксації та верифікації фактів, строків і наслідків несвоєчасного повідомлення, а також взаємовплив на приватноправових сектор режимів публічного права (воєнний стан, надзвичайні ситуації).

3. Необхідно розширити дослідницьке опрацювання відмінностей між форс-мажорними обставинами та істотною зміною обставин, демонстрація їх функціонального значення у договірному праві та наслідки для сторін.

Проте висловлені зауваження загалом не применшують наукової цінності результатів дисертаційного дослідження. Дослідження є завершеним, цілісним, обґрунтованим, самостійним, має високий теоретичний рівень і практичне значення.

Аналіз змісту дисертації дозволив встановити відсутність текстових запозичень без посилання на джерело (плагіату).

Дисертаційне дослідження Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Постанови

Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 р. № 44.

Дисертація Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» може бути рекомендована до захисту на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

В обговоренні дисертаційного дослідження взяли участь:

Кандидат юридичних наук Молявко О.М. підводячи підсумки обговорення, звернула увагу на ґрунтовну теоретичну підготовку автора, а також на глибоке розуміння ним як теоретичних, так і практичних проблем інституту звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань. Рецензована дисертація являє собою цілісну і завершену роботу, вирізняється концептуальністю дослідження, практичною значущістю одержаних результатів.

Зроблені дисертанткою висновки та пропозиції сприятимуть подальшим науковим дослідженням, а також можуть бути використанні при удосконаленні актів законодавства України, що регулюють відносини, які виникають у сфері звільнення від цивільно-правової відповідальності, нададуть можливість більш ефективно застосовувати на практиці норми чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Враховуючи вищевикладене, дисертація Богданової В.В. на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» відповідає вимогам, які пред'являються до дисертації, та може бути рекомендована до разової спеціалізованої вченої ради для попереднього розгляду і захисту на здобуття ступеня доктора філософії.

Доктор юридичних наук Армаш Н.О. відмітила, що є всі підстави стверджувати, що рецензована дисертація Богданової Валерії Володимирівни є самостійним, творчим, завершеним дослідженням, яке містить вирішення завдань, які мають суттєве значення для теорії цивільного права і практики його застосування. Робота характеризується необхідними для такого дослідження компонентами: критичний аналіз робіт з проблематики попередніх дослідників, органічне поєднання різних методів пізнання.

У підсумку, дисертація Богданової В.В. на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» відповідає вимогам, які ставляться до дисертації, та може бути рекомендована до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

ВИСНОВОК

Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право»

1. Обґрунтування вибору теми дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Здобувач вмотивовано та переконливо обґрунтовує актуальність та практичну необхідність опрацювання питань, що становлять предмет його дослідження, висвітлюючи зв'язок теми дисертації з існуючими на сьогодні науковими програмами, планами та темами.

Зокрема, актуальність обраної для дисертаційного дослідження теми обумовлена наступним.

Цивільно-правова відповідальність є одним з фундаментальних інститутів правової системи, яка покликана забезпечити дотримання прав і свобод учасників цивільних правовідносин, забезпечити захист їхніх законних інтересів, а також встановити юридичні механізми для вирішення суперечок і конфліктів.

У системі забезпечення стабільності договірних відносин та захисту учасників цивільного обороту ключове значення має інститут цивільно-правової відповідальності. Не менш важливим є інститут звільнення від відповідальності, позаяк у разі настання непереборних та невідворотних обставин саме цей інститут виступає необхідним правовим інструментом для уникнення випадків покладання майнового тягара на сторону, яка через відповідні обставини не змогла забезпечити належне виконання своїх договірних зобов'язань.

Запровадження карантинних заходів на території України, а надалі введення воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією РФ, поставили сторони договірних відносин у ситуацію, що спричинила стагнацію договірних зв'язків, продемонструвала та актуалізувала питання звільнення від цивільно-правової відповідальності у разі настання непередбачуваних та невідворотних обставин. Внаслідок нечіткої деталізації у договорах непереборних та непередбачуваних ситуацій, контрагенти спіткнулись з проблемою неоднозначного тлумачення умов звільнення від відповідальності.

Зростання великої кількості судових спорів, ускладнення процесів у підприємницькій діяльності внаслідок впливу зазначених обставин, відсутність єдиних доктринальних підходів, неоднозначність судової практики щодо кваліфікації підстав звільнення від відповідальності створили ситуацію правової невизначеності для учасників договірних правовідносин. Необхідність осмислення підстав звільнення від договірної відповідальності зумовлена тим, що саме вони визначають межі застосування цивільно-правових санкцій до сторін договору.

Дослідження означеної категорії має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки зумовлене потребами сучасного цивільного обороту, спрямоване на виявлення та констатацію недоліків і прогалин у цій царині, з огляду на наявність усталеної практики, але й виробити рекомендації щодо

вдосконалення договірних відносин та пропозиції внесення змін у чинне законодавство.

2. Мета і завдання дисертаційного дослідження

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному, всебічному дослідженні теоретичних і практичних проблем інституту звільнення від договірної відповідальності, відмежуванні правових категорій «випадку», «обставин непереборної сили», «форс-мажор» (у тому числі в умовах воєнного стану) як підстав звільнення від договірної відповідальності, усуненні колізій щодо ототожнення понять «обставини непереборної сили» та «форс-мажор» для формулювання пропозицій щодо удосконалення законодавчих та договірних механізмів у цій сфері.

Зазначена мета визначила необхідність вирішення в рамках даного дисертаційного дослідження наступних завдань:

- розглянути доктринальні підходи до визначення цивільно-правової відповідальності, окреслити ознаки вказаного правового інституту, встановити місце у системі цивільного права України;

- виокремити основні види цивільно-правової відповідальності, їх розбіжності та особливості;

- дослідити зміст та функціональне призначення умов цивільно-правової відповідальності, виявити їх зв'язок, особливості та проблематику доказування;

- розкрити правову природу та концептуальне значення інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасній доктрині;

- розмежувати підстави звільнення від відповідальності із суміжними інститутами (форс-мажор, неможливість виконання, випадок, вина кредитора тощо);

- дослідити особливості «форс-мажору» як ключової підстави звільнення від договірної відповідальності, встановити законодавчі вимоги щодо підтвердження настання форс-мажорних обставин та їх вплив на виконання договірних зобов'язань, проаналізувати релевантну судову практику та виявити типові помилки у їх застосуванні та проблематику доказування настання вказаних обставин, встановити правове значення воєнного стану в Україні у контексті звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань;

- виявити місце форс-мажорних обставин як підстави звільнення від юридичної відповідальності у публічно-правових відносинах;

- окреслити особливості інституту звільнення від відповідальності та регламентації форс-мажору в іноземній правозастосовній практиці;

- сформулювати пропозиції внесення змін до Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності;

- сформулювати рекомендації щодо вдосконалення договірних механізмів у частині регламентації підстав звільнення від договірної відповідальності та практики їх застосування.

3. Об'єкт, предмет та теоретико-методологічна база дисертаційного дослідження

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, в межах яких застосовується інститут звільнення від договірної відповідальності.

Предметом дослідження є підстави звільнення від договірної відповідальності.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційного дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових та спеціальних методів, які у сукупності забезпечили всебічне з'ясування сутності та особливостей підстав звільнення від договірної відповідальності.

Застосування діалектичного методу пізнання дозволило розкрити внутрішні суперечності та взаємозв'язки між різними доктринальними підходами до визначення дефініції цивільно-правової відповідальності. Це забезпечило можливість критичного аналізу наявних концепцій, виявлення їх сильних і слабких сторін та формування системного уявлення про сутність і особливості даного інституту у цивільному праві України (підрозділ 1.1.). Означений метод застосовувався також для виявлення розвитку та суперечностей засад звільнення від цивільно-правової відповідальності (підрозділ 2.1.). За допомогою історичного методу здійснювалось простеження еволюції дефініцій «цивільно-правова відповідальність» та основні підходи до розуміння цього явища (підрозділ 1.1.), для дослідження генези інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності (підрозділ 2.1.). Для розкриття та систематизації фундаментальних понять вказаного дослідження, таких як «цивільно-правова відповідальність», «договірна відповідальність», «обставини непереборної сили», «форс-мажорні обставини», «випадок», ««неможливість виконання зобов'язань»» використовувався формально-логічний метод (підрозділ 1.1., 1.3., 2.1. 2.2., 2.2.1., 2.2.2..). Лінгвістичний метод застосовувався при розмежуванні понять «форс-мажор» та «обставини непереборної сили» (підрозділ 2.2.1.).

Порівняльно-правовий метод було застосовано у процесі аналізу підстав звільнення від договірної відповідальності, зокрема для зіставлення ознак та різновидів таких підстав у законодавстві України та окремих зарубіжних країн (підрозділ 3.1.); вказаний метод також використовувався при порівнянні категорій «договірна відповідальність», «позадоговірна відповідальність», «деліктна відповідальність» з метою виявлення рис подібності або відмінності між ними (підрозділ 1.3.). Для простеження тенденцій тлумачення підстав звільнення від відповідальності у вітчизняній та зарубіжній правозастосовній практиці активно залучено метод аналізу судових рішень (підрозділи 3.1., 3.2.).

При аналізі умов звільнення від цивільно-правової відповідальності за цивільним законодавством України (підрозділ 1.2.), категорії «неможливість виконання зобов'язань» (підрозділ 2.2.), законодавчих норм для виявлення проблематики договірного регулювання настання обставин непереборної сили в Україні (підрозділи 3.3.1) послуговувалися формально-юридичним (нормативно-догматичним) методом. Прогностичний метод було залучено для

вироблення пропозицій щодо вдосконалення договірних механізмів регламентації форс-мажорних обставин підстав звільнення від відповідальності (підрозділ 2.2.1., 2.2.3., 3.2.).

Фундаментальну теоретичну основу дослідження становлять праці таких дослідників: М. Брагінського, О.Йоффе, О.Красавчикова, М.Малеїна, М. Сібільова, В.Луця, Д.Бобрової, О.Підпригори, О.Харитонової, Є.Харитонова, Н.Кузнєцової, Я. Шевченко, О.Дзери, О. Церковної, К. Мирося, Л. Баранової, І.Канзафарової, О.Мельник, І.Продаєвич, С.Гринько, В.Надьон, В.Борисової, Р.Майданика, В.Примака, М.Стефанчука, І. Спасибо-Фатєєвої, Т.Ківалової, В. Мироненко, А.Нємцевої, Г.Яновицької та інших.

4. Наукова новизна дисертаційного дослідження, теоретична та практична цінність одержаних результатів

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу підстав звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань у цивільному праві України, здійсненому на основі опрацювання доктринальних джерел та дослідження релевантної судової практики українських та зарубіжних судів.

Наукову новизну одержаних результатів відображено у висновках та рекомендаціях, а саме:

Вперше:

- сформовано пропозиції внесення законодавчих змін до Цивільного кодексу України щодо регулювання інституту звільнення від цивільної відповідальності, зокрема в частині закріплення чіткого нормативного визначення «форс-мажор (обставини непереборної сили)», його узгодження з іншими нормативно-правовими актами; встановлення обов'язку для сторін договірних відносин щодо повідомлення про настання обставин непереборної сили та строку такого повідомлення; обґрунтовано доцільність запровадження альтернативних способів виконання зобов'язання у разі настання форс-мажорних обставин, регламентації наслідків тривалого існування обставин непереборної сили шляхом внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України у вигляді закріплення норм, визначених автором у Додатку Б.

- доведено, що введення воєнного стану в Україні автоматично не може слугувати самостійною підставою для звільнення сторін від відповідальності за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, позаяк потребує доведення впливу обставин непереборної сили на можливість виконання конкретного зобов'язання;

- розроблено авторське визначення поняття «перешкоди», надано їх класифікацію, та запропоновано внесення відповідних норм до Цивільного кодексу України, відображених у Додатку Б.

- запропоновано диференціацію ступенів неможливості виконання зобов'язання на: абсолютну (остаточну) – коли виконання є неможливим

остаточно та безповоротно; тимчасову – коли виконання є неможливим протягом певного періоду, але може бути здійснене після усунення перешкоди; об'єктивну – коли неможливість зумовлена зовнішніми обставинами, що не залежать від сторін; суб'єктивну – коли неможливість виникає з особистих чи індивідуальних властивостей сторони, але не виключає можливості виконання іншою особою.

– запропоновано імплементувати в українське законодавство зарубіжний досвід щодо концепції «розумних зусиль» як превентивного стандарту поведінки для сторін договірних відносин, який спрямований на збереження виконання зобов'язання та альтернативного виконання зобов'язань як невід'ємних елементів правозастосування у царині форс-мажорних обставин шляхом їхнього нормативного закріплення безпосередньо у форс-мажорних застереженнях договорів та через доповнення Цивільного кодексу України положеннями, запропонованими у Додатку Б;

– аргументовано доцільність для сторін договірних відносин регламентувати наслідки настання обставин непереборної сили шляхом унормування та закріплення форс-мажорних застережень.

Удосконалено:

– авторське визначення цивільно-правової відповідальності: «цивільно-правова відповідальність – це передбачений нормами цивільного права правовий тягар майнового характеру, який покладається на правопорушника у випадку порушення ним як договірних, так і позадоговірних цивільних обов'язків, має на меті компенсацію завданої шкоди, відновлення порушеного права, запобігання повторним порушенням, реалізація якого відбувається шляхом застосування заходів, визначених законом або договором»;

– визначення складників інституту звільнення від цивільно-правової відповідальності відповідно до чинного законодавства України, умови та підстави його застосування; поняття «випадок», «обставини непереборної сили» (у тому числі «форс-мажор»);

– деталізовано поняття «форс-мажор (обставини непереборної сили)» як ключової підстави звільнення від договірної відповідальності; співвіднесення категорій «обставини непереборної сили» та «форс-мажору»; характерні ознаки форс-мажору; оцінку проблематики у застосування означеної підстави звільнення від договірної відповідальності шляхом аналізу вітчизняної судової практики;

– визначення поняття, особливостей та ознак доктринальних теорій обставин непереборної сили (форс-мажору) зарубіжних країн, виокремлено їх характерні відмінності, порядок регламентації на законодавчому/договірних рівнях;

– розуміння договірних застережень в країнах загального (англосаксонського) права як регулятора відносин сторін у кризових ситуаціях.

Набули подальшого розвитку:

—оцінка форс-мажорних обставин у публічно-правовому контексті створює підґрунтя для розвитку теоретичних підходів у праві, зокрема у сфері дослідження універсальних механізмів звільнення від відповідальності;

—концепція альтернативних механізмів мінімізації впливу негативних наслідків у випадку настання обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин) та впровадження їх у договірні механізми;

—теорія «розумних зусиль» як превентивний стандарт поведінки, спрямований на збереження виконання зобов'язання.

Одержані результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у: —науково-дослідній сфері: для подальшого вивчення інституту звільнення від договірної відповідальності, його правової природи, та підстав для звільнення, формування пропозиції та способів гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами у цій царині; — правотворчій діяльності: модернізації та удосконалення цивільного законодавства, усунення прогалин у регулюванні наслідків настання обставин непереборної сили, уточнення дефініцій «обставини непереборної сили» та «форс-мажор»; —сфері правозастосування: для удосконалення судової практики з розгляду спорів, пов'язаних зі звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань; — системі освіти та підготовки фахівців: при розробці та підготовці підручників, навчальних матеріалів, посібників, матеріалів лекцій дисципліни «Цивільне право України»; — прикладній юридичній діяльності: результати дослідження можуть бути застосовані правниками при розробці та узгодженні договорів із контрагентами, (включення до них положень про порядок повідомлення про настання обставин непереборної сили, визначення їх правових наслідків та можливості зміни чи розірвання договору); використання при веденні судових спорів, пов'язаних із невиконанням чи неналежним виконанням договірних зобов'язань унаслідок дії форс-мажорних обставин, для аргументації правової позиції сторін, оцінки доказів та прогнозування результатів судового розгляду тощо.

5. Наукові публікації, у яких висвітлені основні наукові результати дисертації, повнота опублікування результатів дисертації

Основні наукові результати дисертації висвітлені в *11 публікаціях*, які повністю відображають зміст проведеного наукового дослідження, а також суть викладених у ньому практичних висновків та рекомендацій. За результатами наукових розвідок, дисертантом було опубліковані наступні наукові доробки.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Богданова В. В. Договірні конструкції «розумних зусиль» та «альтернативного виконання» як універсальні механізми мінімізації наслідків форс-мажорних обставин: аналіз правозастосовної практики. *Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín "Věda a perspektivy" je registrován v České*

republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. 2026. No1(56). С. 144–155. URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-1\(56\)-144-155](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2026-1(56)-144-155).

2. Богданова В. В. Неможливість виконання зобов'язань як підстава звільнення від договірної відповідальності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична»*: зб. наук. праць / гол. ред. Ю. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2024. Вип. 4. С. 3–9. URL: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-4-1>.

3. Богданова В. В. Підстави звільнення від договірної відповідальності: практичний аспект. *Слово Національної школи суддів України*. 2025. Вип. 2 (51). С. 114–122. URL: [https://doi.org/DOI 10.37566/2707-6849-2025-2\(51\)-11](https://doi.org/DOI 10.37566/2707-6849-2025-2(51)-11).

4. Богданова В. В. Порівняння понять «форс-мажор» та «обставини непереборної сили» як підстави звільнення від договірної відповідальності. *АЛЬМАНАХ ПРАВА. Правові засади нормотворчої діяльності: національний і зарубіжний досвід: До 75-річчя Інституту держави і права імені В.М.Корецького НАН України, 1949–2024*. Київ: Ін-т держави і права імені В.М.Корецького НАН України, 2024. Вип. 15. С. 487–493.

5. Богданова В. В. Форс-мажор як підстава звільнення від відповідальності: міжнародні стандарти та національні підходи. *Часопис цивілістики: наук.-практ. журнал*. 2025. Вип. 57. С. 77–82. URL: <https://doi.org/10.32782/chc.v057.2025.11>.

6. Богданова В. В. Форс-мажорні застереження як правовий механізм адаптації договорів до надзвичайних обставин. *Current issues in the development of Ukrainian legal education and science in the present day and post-war reconstruction: Scientific monograph*. Riga (Latvia): “Baltija Publishing”, 2026. С.311–335. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-629-4-14>.

7. Богданова В. В. Форс-мажорні обставини як підстава звільнення від юридичної відповідальності в публічно-правових відносинах. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України: наук.-практ. видання*. 2025. Вип. 17. С. 6–14. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-1>.

8. Bohdanova V. Force majeure as a basis for exemption from contractual liability in european union legislation. *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. Częstochowa, 2024. 66 (2024) nr 5, s. 282. P. 130–138. URL: <https://doi.org/10.23856/6614>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Богданова В.В. Військові дії як підстава для звільнення від господарсько-правової відповідальності. *Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених: матеріали конф. молодих учених (м.Київ, 13 грудня 2022 р.) / за заг. ред. В. В. Солошенко*. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. С. 215–219.

10. Богданова В.В. Гармонізація законодавства України із законодавством ЄС: досвід правового регулювання у зарубіжних країнах звільнення від договірної відповідальності. *Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства*: матеріали XXI Всеукр. наук.-практ. конф. вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів (м. Харків, 16 трав. 2025 р.) / Юридична Клініка Нац. Юридичного Ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Координаційний Центр з надання правничої допомоги; Рада адвокатів Харківської області; Громадська організація «Центр розвитку правничої клінічної освіти». Харків: Право, 2025. С. 204–207.

11. Богданова В. В. Інститут звільнення від договірної відповідальності: міжнародний досвід. *Інтеграція України до Європейського Союзу: виклики в умовах воєнного стану. Пам'яті професора Павла Заворотька та професора Володимира Денисова*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 4–6 лист. 2024 р.) / за наук. ред. Л. Г. Фалалєєвої. Київ: Вид-во «Людмила», 2025. С. 288–290.

6. Структура дисертації, логіка викладу її основних частин та обсяг дисертаційного дослідження

Структура дисертації обумовлена об'єктом, предметом, метою і завданнями дослідження і складається із вступу, трьох розділів, що поділяються на п'ятнадцять підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 281 сторінку, включаючи 2 додатки. Список використаних джерел налічує 309 найменування.

7. Особистий внесок здобувача

Дисертація виконана Богдановою В.В. самостійно. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки належать автору. Усі положення новизни, що виносяться на захист, та висновки, зроблені у цій дисертації, апробовані та опубліковані автором одноособово.

8. Характеристика особистості здобувача

Характеристика особистості здобувача.

Богданова Валерія Володимирівна народилась 17 серпня 1996 року у м. Житомир, Україна.

У 2019 році закінчила Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та отримала диплом магістра за спеціальністю «Правознавство», освітня програма «Господарське право».

У період з 2019 року по 2024 рік працювала на посаді помічника судді судів загальної та господарської юрисдикції.

У 2024 році отримала свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, наразі працює адвокатом в Адвокатському бюро «Янголи Кучерявого», спеціалізація «Банкрутство юридичних осіб».

У 2022 році стала аспірантом відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

9. Оцінка мови та стилю дисертації

Дисертація написана з правильним вживанням юридичної та спеціальної термінології. Текстове подання матеріалів досліджень, наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечують легкість та доступність їх сприйняття і відповідають стилю науково-дослідної роботи.

За результатами попередньої експертизи дисертаційного дослідження, виконаного Богдановою В.В., а також вивчення повноти публікації основних результатів дослідження:

УХВАЛЕНО:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації **Богданової Валерії Володимирівни** на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань».

2. Визнати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Богданової В.В. є фундаментальним науковим дослідженням з актуальних питань, характеризується єдністю змісту, містить наукові результати, що мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, що, своєю чергою, свідчить про особистий внесок здобувача у розвиток юридичної науки. Подане до захисту дисертаційне дослідження відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року №261 (зі змінами і доповненнями від 08 травня 2024 року №507), Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 р. № 44.

Результати голосування щодо рекомендації до захисту дисертації Богданової Валерії Володимирівни на тему: «Підстави звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань» на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

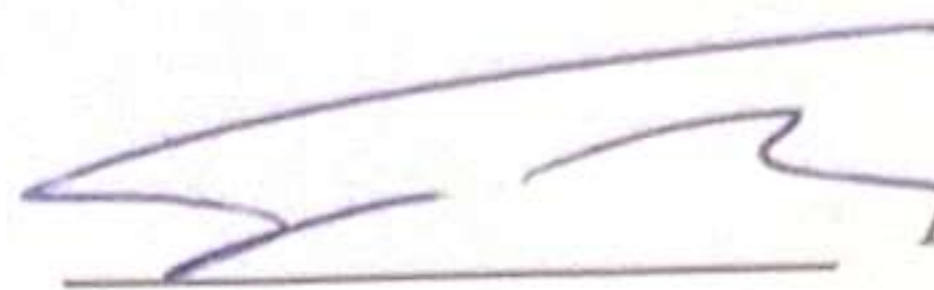
За – сім

Проти – немає

Утримались – немає

Головуючий на засіданні:

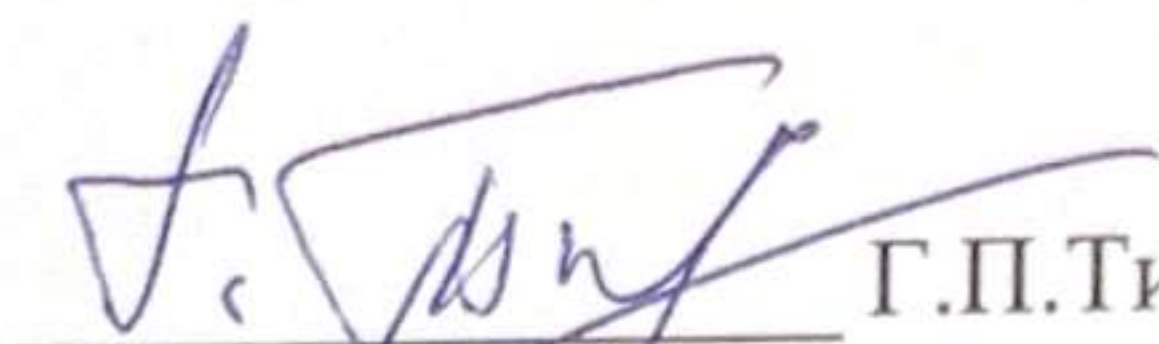
завідувач відділу цивільно-
правових наук

А. Ю. Бабаскін

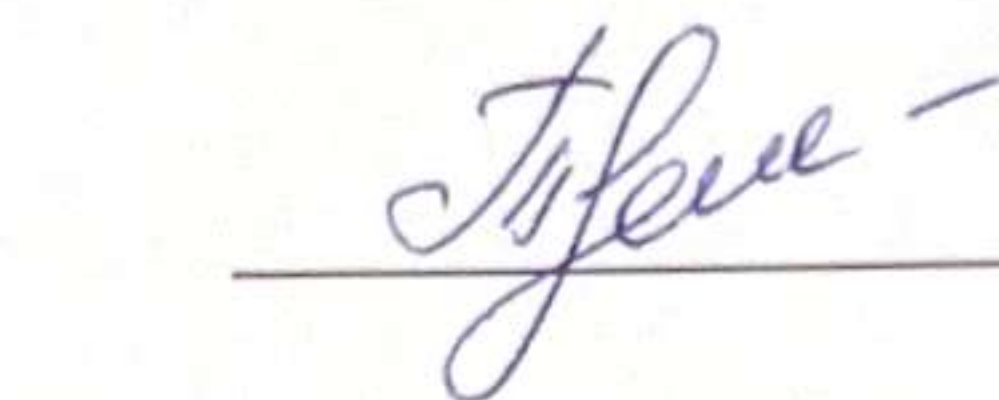
Рецензенти:

Доктор юридичних наук,
провідний науковий
співробітник Інституту
держави і права імені В.М.
Корецького НАН України

Г.П.Тимченко

Кандидат юридичних наук,
старший науковий
співробітник, доцент
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН
України

Г.А.Трунова

Підпис *Бабаскіна А.Ю., Тимченка Г.П., Трунова Г.А.*
ПОСВІДЧУЮ
Вчений секретар Інституту
держави і права
імені В.М.Корецького НАН України
09 червня 2026 р.